

Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 19 października 2017 r. sygn. akt II AKa 303/17

Maciej Błotnicki

Doktorant w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii UMCS, aplikant adwokacki lubelskiej Izby Adwokackiej, specjalizujący się w prawie karnym skarbowym i karnym gospodarczym.

✉ maciej.blotnicki@poczta.umcs.lublin.pl

<https://orcid.org/0000-0002-1946-2606>

Commentary to the Sentence of the Court of Appeals in Katowice of October 19, 2017, II AKa 303/17

The subject of the text is a reflection on the interpretation of the conditions for applying impunity clauses from art. 15 § 1 c.c. and art. 297 § 3 c.c., which occurred against the sentence of the Court of Appeal in Katowice. The focus is on dogmatic analysis of the concept of "voluntariness", which is the subjective condition of the institution of active repentance. The author does not share the position of the appeal which is expressed in the decision. It is justified by the fact that in the realities of the facts there were circumstances allowing establishing premises excluding criminal liability. On the other hand, the argumentation motivating the position chosen does not indicate the exclusion of voluntary referred to in the aforementioned provisions. However, this statement may raise doubts about cases of a more complex nature and thus put an accent on slightly different factors in the court's argumentation.

Słowa kluczowe: czynny żal, klauzule niepodlegania karze, dobrowolność
Key words: active repentance, impunity clauses, voluntariness

Przedmiot glosy stanowią rozważania nad interpretacją przesłanek warunkujących zastosowanie klauzul bezkarności z art. 15 § 1 k.k. i art. 297 § 3 k.k., które wystąpiły na tle wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach. Nacisk położony zostanie na dogmatyczną analizę pojęcia „dobrowolności”, stanowiącego podmiotowy warunek

instytucji czynnego żalu. Autor nie podziela stanowiska instancji odwoławczej wyrażonego w przedmiotowym judykacie. Uzasadnione jest to tym, iż w realiach stanu faktycznego wystąpiły okoliczności umożliwiające stwierdzenie przesłanek wyłączających karalność. Natomiast argumentacja motywująca obrane stanowisko nie świadczy o wyłączeniu dobrowolności, o której mowa na gruncie wspo-

1 LEX nr 2441515.

mnianych przepisów. Konstatacja ta może jednak budzić wątpliwości przy sprawach o bardziej złożonym charakterze oraz położeniu przez sąd, wartościujący zachowanie sprawcy, akcentu na nieco odmienne czynniki.

Mającą miejsce po zażądaniu przez bank określonych dodatkowych dokumentów rezygnacja z ubiegania się o kredyt pod pretekstem mnożenia przez bank formalności nie stanowi ani dobrowolnego zapobieżenia uzyskania kredytu w rozumieniu art. 297 § 3 k.k., ani dobrowolnego odstąpienia od dokonania w rozumieniu art. 15 § 1 k.k.

Próby wykładni przesłanek warunkujących zastosowanie instytucji czynnego żalu od dziesięcioleci stanowią wyzwanie dla doktryny prawa². Trudność na tym polu sprawia m.in. dookreślenie podmiotowego elementu klauzuli niekaralności. W tym kontekście dostrzegalne są rozbieżności w orzecznictwie Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych³. Ten stan, przy braku zgodności wypowiedzi przedstawicieli nauki oraz możliwości zastosowania różnych koncepcji, prowadzi do rozbieżności, przekładających się na dopuszczalność, względnie niedopuszczalność, pociągnięcia do odpowiedzialności karnej.

Krytyczną analizę argumentacji zawartej w rozstrzygnięciu warto poprzedzić przytoczeniem okoliczności faktycznych podstawy wyrokowania. Ułatwią one bowiem zidentyfikowanie problemu prawnego⁴. *Troje oskarżonych: P.M., I.M. oraz P.H. postanowili zaciągnąć kredyt. 2 lipca 2013 r. P.M. złożył wniosek o udzielenie kredytu oraz kopie deklaracji podatkowych. Z uwagi na to, że kredyt opiewać miał na wysoką kwotę, bank zwracał się do wnioskodawcy o dostarczenie wielu dokumentów. Należały do nich analizy majątkowe dotyczące nieruchomości oraz kopie deklaracji PIT o dochodach osiągniętych przez poręczycieli. W grudniu 2013 r. zwrócono się do*

I.M. o dostarczenie poświadczonych za zgodność z oryginałem zaświadczeń obejmujących deklaracje podatkowe poręczycieli. W rozmowie telefonicznej z pracownikiem banku oskarżona zrezygnowała z ubiegania się o kredyt. Po przekazaniu tej informacji zidentyfikowano wnioski kredytowy oskarżonych jako próbę wyłudzenia i wydano w jego przedmiocie negatywną opinię. 7 stycznia 2014 r. bank odmówił udzielenia kredytu z uwagi na zbyt wysokie ryzyko. Uwzględniając ustalenia sądów obu instancji, stwierdzić się godzi, że teza judykatu jawi się jako trudna do obrony w odniesieniu do realiów stanu faktycznego, na tle których zapadła.

Dla opisu podmiotowego warunku czynnego żalu z art. 15 § 1 i 2 k.k. oraz z art. 297 § 3 k.k. użyto sformułowania „dobrowolnie”. Ustawa nie definiuje powyższego terminu, więc ustalając jego znaczenie, w pierwszej kolejności posłużyć się należy dyrektywą językową wykładni⁵. Na gruncie języka polskiego wspomniany przysłówek odprzymiotnikowy oznacza: „wynikający z własnej woli”⁶, „nieprzymuszony” lub „niewymuszony”⁷. Wskazuje się również następujące znaczenia: „w sposób zgodny z czyjąś wolną wolą”⁸, „działający bez przymusu”⁹, „z dobrej woli” czy „chętnie”¹⁰. Leksykalne znaczenie interpretowanego

2 E. Krzymuski, *Zasady nauki o usiłowaniu przestępstw*, Warszawa 1884, s. 170; A. Spotowski, *O odstąpieniu od usiłowania*, „Państwo i Prawo” 1980, z. 6, s. 87–88; D. Gajdus, *Czynny żal w polskim prawie karnym*, Toruń 1984, s. 57 i n.

3 Wyrok SN z dnia 4 września 2007 r., II KK 322/06, OSNwSK 2007, nr 1, poz. 1964; wyrok SA w Krakowie z dnia 4 listopada 2011 r., II AKa 195/11, LEX nr 1125045.

4 Wyrok SO w Częstochowie z dnia 31 stycznia 2017 r., II K 147/14, [http://orzeczenia.czestochowa.so.gov.pl/content/\\$N/151510000001006_II_K_000147_2014_Uz_2017-01-31_002](http://orzeczenia.czestochowa.so.gov.pl/content/$N/151510000001006_II_K_000147_2014_Uz_2017-01-31_002) (dostęp 17.03.2019).

5 Z. Ziemiński, *W sprawie elementarnego wykładu o wykładni*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1964, nr 3, s. 10 i n.; M. Zieliński, *Podstawowe zasady współczesnej wykładni prawa (w:) P. Winczorek (red.), Teoria i praktyka wykładni prawa*, Warszawa 2005, s. 122.

6 W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, Warszawa 1965, s. 170; E. Sobol (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1997, s. 135.

7 J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1900, s. 474; H. Zgólkowska (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 8, Poznań 1996, s. 422.

8 T. Lehr-Splawiński (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1935, s. 567–568; E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 136; B. Dunaj, *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa 2007, s. 289.

9 M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 1995, s. 379; A. Markowski (red.), *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa 1999, s. 147.

10 S. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Lwów 1854, s. 448; A. Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861, s. 228.

terminu prowadzi do konstatacji, że odstąpienie od dokonania albo zapobieżenie wykorzystaniu wsparcia finansowego jest dobrowolne wtedy, gdy następuje bez przymusu fizycznego bądź psychicznego. Rezultatem

obu koncepcji nie jest konieczne. Wystarczy wskazać, że ogniskują one wokół prawnej oceny motywów i pobudek, którymi kierował się sprawca, odstępując od dokonania¹⁴. Na gruncie koncepcji normatywnej,

Leksykalne znaczenie terminu „dobrowolnie” prowadzi do konstatacji, że odstąpienie od dokonania albo zapobieżenie wykorzystaniu wsparcia finansowego jest dobrowolne wtedy, gdy następuje bez przymusu fizycznego bądź psychicznego.

zastosowania językowej dyrektywy są stosunkowo szeroko zakresłone ramy treściowe analizowanego pojęcia. Dla ich zawężenia konieczne jest uzupełnienie uzyskanych wyników wykładniczych w drodze aplikacji pozajęzykowych dyrektyw interpretacji tekstu prawnego.

W doktrynie dostrzec można teoretyczne koncepcje służące zawężeniu zakresu znaczeniowego klauzuli niekaralności. Wyróżnić można dwa ujęcia¹¹ tj.: normatywne¹² i psychologiczne¹³. Przedstawienie założeń

pojęcie dobrowolności wiąże się z oceną okoliczności, które przeważały za odstąpieniem od dokonania. Czynniki te muszą zasługiwać na akceptację i zostać pozytywnie ocenione z punktu widzenia zasad moralnych¹⁵. Z kolei istotnym elementem ujęcia psychologicznego, które zdaje się dominować w doktrynie i orzecznictwie, jest irrelewantność oceny motywów i pobudek przy stwierdzaniu dobrowolności¹⁶. Oznacza to, że dodatnia bądź ujemna ocena okoliczności warunkujących zaprzestanie w pochodzie w *iter delicti* pozostaje bez jakiegokolwiek znaczenia dla zastosowania klauzuli niekaralności.

Wyklarowanie się wspomnianych ujęć nie doprowadziło do uzgodnienia stanowisk w przedmiocie interpretacji terminu „dobrowolnie”. Można zaryzykować stwierdzenie, że wyróżnienie skrajnie odmiennych koncepcji pogłębiło istniejące wątpliwości wykładnicze, przekładając się na niejednorodność rozstrzygnięć.

Zarysowanie powyższych kwestii pozwala przystąpić do oceny istoty głosowanego rozstrzygnięcia.

11 Warto wskazać pogląd K. Tkaczyk, stanowiący autorską koncepcję normatywno-psychologiczną. Z uwagi na brak reprezentatywności, nie będzie on uwzględniony w dalszych wywodach, zob. K. Tkaczyk, *Instytucja czynnego żalu w prawie karnym w aspekcie prawnoporównawczym*, Przemysł 2008, s. 65.

12 Między innymi: Z. Papierkowski, *Glosa do wyroku SN z 14 IX 1967 r.*, V KRN 599/67, „Nowe Prawo” 1968, nr 7–8, s. 1235 i n; M. Szerer, „Dobrowolne” odstąpienie od usiłowania, „Nowe Prawo” 1977, z. 5, s. 627; W. Radecki, *Prawne i moralne oceny czynnego żalu*, „Palestra” 1976, nr 12, s. 39–40.

13 Zob. przykładowo: W. Wolter, *Nauka o przestępstwie. Analiza prawnicza na podstawie przepisów części ogólnej kodeksu karnego z 1969 r.*, Warszawa 1973, s. 273 i n; G. Rejman, *W kwestii dobrowolnego odstąpienia od usiłowania*, „Nowe Prawo” 1969, z. 3, s. 436 i n; W. Kubała, *Glosa do wyroku Izby Karnej Sądu Najwyższego z 1 VII 1975 r.*, „Palestra” 1976, nr 4–6, s. 31.

14 J. Raglewski, *Dobrowolne odstąpienie od czynu jako przesłanka instytucji czynnego żalu*, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 3, s. 40.

15 A. Spotowski, *O odstąpieniu...*, s. 94.

16 O. Sitarz, *Czynny żal związany z usiłowaniem w polskim prawie karnym. Analiza dogmatyczna i kryminalnopolityczna*, Katowice 2015, s. 388–390.

Cloue stanowi ustalenie, czy w ramach badanego stanu faktycznego występuje dobrowolność, czy też zachowanie sprawcy odstępującego od dokonania jest pozbawione tego podmiotowego elementu. W tym kontekście Z. Kubec twierdził, iż to właśnie weryfikacja dobrowolności należeć będzie do najtrudniejszych kwestii w toku postępowania dowodowego¹⁷. Mając na względzie powyższe, należy podkreślić, iż rolą sądu jest ocenić, jakie czynniki miały decydujące znaczenie dla podjęcia przez sprawcę określonej decyzji. Czy prymat wiodła wolna wola, czy też istotniejsze dla odstąpienia od dokonania okazały się okoliczności zewnętrzne, które je spowodowały¹⁸? Wnikliwość i wszechstronność ustaleń w tym zakresie współkształtuje podstawę wyrokowania oraz determinuje prawidłowość rozstrzygnięcia.

Istota problemu sprowadza się do tego, czy żądanie przez bank dodatkowych dokumentów stanowiło główny, czy jeden z równoważnych czynników wpływających na decyzję potencjalnego kredytobiorcy¹⁹. Oceniając zachowanie człowieka z punktu widzenia dobrowolności, przypomnieć warto pogląd S. Śliwińskiego. Autor ten wskazywał, iż: (...) *dobrowolnie odstępuje ten, kto może powiedzieć „mogę dopiąć zamierzonego celu, ale nie chcę”, niedobrowolnie odstępuje ten, kto musi sobie powiedzieć: „chciałbym dopiąć zamierzonego celu, ale nie mogę”*²⁰. Powyższa idea akcentuje dwie okoliczności. Pierwszą jest zasygnalizowany wpływ czynników zewnętrznych na proces i luz decyzyjny. Drugą, świadomość możliwości dokonania czynu zabronionego poprzez kontynuację zachowania w pochodzie przestępstwa.

- 17 Z. Kubec, *Kilka uwag na temat odstąpienia od usiłowania*, „Państwo i Prawo” 1969, z. 3, s. 565 i n; zob. spostrzeżenie A. Gubińskiego, który argumentuje, że problemy ze stwierdzeniem przesłanki dobrowolności jawią się nie jako *stricte* teoretyczne, lecz jako posiadające walor praktyczny, głęboko osadzony w procesie dowodzenia, A. Gubiński, *Głosa do wyroku z 5 I 1973*, III KR 258/72, „Państwo i Prawo” 1974, z. 1, s. 175 i n.
- 18 W. Kubala, *Problematyka czynnego żalu w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Problemy Prawa Karnego” 1981, nr 3, s. 34 i n.
- 19 Wyrok SN z dnia 1 lipca 1975 r., II KR 367/74, OSNKW 1975, nr 12, poz. 157.
- 20 S. Śliwiński, *Prawo karne materialne*, Warszawa 1947, s. 308.

Nie ulega wątpliwości, że w przeważającej liczbie przypadków, w których występują czynniki zewnętrzne, mają one znaczenie dla podjęcia decyzji o zaprzestaniu dokonania czynu zabronionego. Nie sposób jednak *a priori* założyć, że ich wystąpienie wykluczać musi dobrowolność. Wbrew stanowisku Sądu Apelacyjnego można zasadnie mówić o dobrowolności, gdy decyzja sprawcy nie była spontaniczna²¹ i nie powstała w oderwaniu od bodźców zewnętrznych²². Co więcej, impuls dla czynnego żalu mogą wywołać czynniki niezależne od sprawcy²³, o ile nie stanowiły przeszkody uniemożliwiającej dokonanie przestępstwa²⁴ bądź nie wywołały przekonania o takiej niemożliwości²⁵. Rację ma więc O. Sitarz, która krytykuje podział okoliczności wpływających na ocenę zachowania sprawcy na mające charakter zewnętrzny albo wewnętrzny²⁶. Autorka konstatuje, iż przestaje on mieć znaczenie²⁷, pod warunkiem, że decydujący wpływ przyzna się woli sprawcy²⁸. W związku z tym, wpływ okoliczności zewnętrznych nie wyklucza wystąpienia dobrowolności w sytuacji, gdy stanowi on wyłącznie *asumpt*, jeden z czynników skłaniających do rezygnacji z realizacji znamion przestępstwa²⁹.

- 21 Wyrok SN z dnia 12 grudnia 2006 r., WA 33/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 2419.
- 22 Wyrok SA w Katowicach z dnia 25 października 2012 r., II Aka 169/12, LEX nr 1236874.
- 23 Wyrok SN z dnia 5 stycznia 1973 r., III KR 258/72, OSNKW 1973, nr 7–8, poz. 92.
- 24 Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 14 lipca 2016 r., II Aka 106/16, OSAW 2016, nr 4, poz. 348; wyrok SA w Gdańsku z dnia 10 maja 2017 r., II Aka 92/17, KSAG 2017, nr 3, s. 200–216.
- 25 J. Raglewski (w:) L.K. Paprzycki (red.), *System Prawa Karnego*, t. 4, *Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, Warszawa 2016, s. 814–816; B.J. Stefańska (w:) R.A. Stefański (red.), *Kodeks Karny. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 219–220.
- 26 O. Sitarz, *Dobrowolność czynnego żalu związanego z usiłowaniem udolnym i nieudolnym (uwagi na tle uchwały siedmiu sędziów SN z dnia 19 stycznia 2017 r. I KAZP 16/16)*, „Przegląd Prawa Karnego” 2017, nr 27, s. 195–196.
- 27 Wyrok SA w Szczecinie z dnia 19 grudnia 2016 r., II Aka 194/16, LEX nr 2295132.
- 28 O. Sitarz, *Dobrowolność...*, s. 195–196.
- 29 T. Sroka (w:) M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks Karny. Część Ogólna. Komentarz do artykułów 1–116*, War-

Warto uwidocznic, że uzasadniając obrane stanowisko, posłużono się koncepcją wykluczającą zastosowanie klauzuli bezkarności w sytuacji, gdy sprawca został niejako zmuszony do zaprzestania przestępnej akcji³⁰.

odnośnie do możliwości przejścia do ostatniego etapu w pochodzie przestępstwa³². Takich ustaleń zabrakło w uzasadnieniu wyroku, a w konsekwencji utrudniona jest weryfikacja toku myślowego instancji odwoławczej.

Wbrew stanowisku Sądu Apelacyjnego można zasadnie mówić o dobrowolności, gdy decyzja sprawcy nie była spontaniczna i nie powstała w oderwaniu od bodźców zewnętrznych. Co więcej, impuls dla czynnego żalu mogą wywołać czynniki niezależne od sprawcy, o ile nie stanowiły przeszkody uniemożliwiającej dokonanie przestępstwa bądź nie wywołały przekonania o takiej niemożliwości.

Trudno oprzeć się wrażeniu, że Sąd Apelacyjny nie jest w pełni konsekwentny, wykorzystując schematy teoretyczne wypracowane w doktrynie. Zastosowanie tego rozwiązania winno skłonić organ jurysdykcyjny do czynienia ustaleń w określonym kierunku. W tym przypadku chodzi o potrzebę wnikliwego zbadania zarówno zakresu luzu decyzyjnego³¹ sprawcy, który odstępuje od dokonania, jak i jego świadomości

szawa 2017, s. 401–402; V. Konarska-Wrzosek (w:) tejsze (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 121–122.

30 A. Wąsek (w:) O. Górniok i in., *Kodeks karny*, t. 1, Gdańsk 2005, s. 229.

31 Warto zaakcentować, że badanie zakresu luzu decyzyjnego poprzedzić należy stwierdzeniem wolnej woli człowieka. Jej istnienie warunkuje dopuszczalność wartościowania zachowania sprawcy jako czynu; zob. W. Wolter, *O czynnie jako działaniu lub zaniechaniu przestępnym*, „Państwo i Prawo” 1956, z. 5–6, s. 896–897. Z kolei w kontekście oceny luzu decyzyjnego i wolnej woli bez znaczenia pozostaje fakt, którą z koncepcji (determinizm albo indeterminizm, z wyłączeniem ich skrajnych postaci) uznamy za poprawną. W ramach operatywnej wykładni konieczne jest bowiem rozstrzygnięcie, czy określone zachowanie – stanowiące

Pomocny może okazać się test, czy istniała realna sposobność wypełnienia znamion typu i sprawca świadomie z niej nie skorzystał, czy też odstępnie wywołało przekonanie o niemożliwości osiągnięcia zamierzonego celu³³. Zgodzić się należy z G. Rejman, A. Spotowskim i S. Tarapatą, którzy konstatują, że ustalenie podmiotowego elementu czynnego żalu warunkowane jest stwierdzeniem, iż odstępujący uczynił to wtedy, gdy kontrolował sytuację, panował nad czynem³⁴. Stwierdzić zatem należy, że dobrowol-

egzemplifikację dobrowolności – mieściło się w granicach swobody decyzyjnej.

32 P. Konieczniak, *Czyn jako podstawa odpowiedzialności karnej w prawie karnym*, Kraków 2002, s. 175; W. Mąciór, *Czyn ludzki i jego znaczenie w prawie karnym*, Kraków 1990, s. 17.

33 K. Buchała, *Prawo karne*, Warszawa 1980, s. 398; wyrok SA w Gdańsku z dnia 10 maja 2017 r., II AKa 92/17, KSAG 2017, nr 3, poz. 200–216.

34 G. Rejman, *W kwestii...*, s. 436 i n.; A. Spotowski, *O odstąpieniu...*, s. 94; S. Tarapata, *Dobrowolność w prawnokarnej konstrukcji czynnego żalu (zagadnienia wybrane)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2017, nr 2, s. 23–26. Zbyt daleko idący wydaje się pogląd ostatniego z autorów, co

ność odstąpienia od oszustwa nie zostaje wykluczona tylko przez to, że jej stymulatorem jest żądanie banku dostarczenia dodatkowej dokumentacji. Co więcej, zachowanie I.M. miało miejsce jeszcze przed ujawnieniem, że procedowany wniosek stanowi usiłowanie przestępstwa³⁵. Odkrycie powyższej informacji wykluczyło zaś dokonanie czynu zabronionego, co

do wykluczenia dobrowolności w zachowaniu sprawcy, gdy ten doszedł do przekonania, że dokonanie przestępstwa jest: (...) *co prawda możliwe, lecz nadmiernie utrudnione i przez to zbyt ryzykowne*, zob. S. Tarapata, dz. cyt., s. 25. Konieczność dokonywania dodatkowych ustaleń w przedmiocie odzwieriedlenia w świadomości oskarżonego nieopłacalności sprawstwa jeszcze bardziej skomplikowałaby zawiłą problematykę związaną z potwierdzeniem przesłanek czynnego żalu.

35 Warto zaakcentować rozbieżne stanowiska sądów obu instancji w przedmiocie oceny świadomości I.M. co do możliwości uzyskania kredytu. Sąd Okręgowy w Częstochowie stwierdził, że rezygnacja z przedłożenia dokumentów motywowana jest przypuszczeniem, iż bank odmówi udzielenia kredytu, zob. wyrok SO w Częstochowie z dnia 31 stycznia 2017 r., II K 147/14, [http://orzeczenia.czesztochowa.so.gov.pl/content/\\$N/15151000001006_II_K_000147_2014_Uz_2017-01-31_002](http://orzeczenia.czesztochowa.so.gov.pl/content/$N/15151000001006_II_K_000147_2014_Uz_2017-01-31_002) (dostęp 17.03.2019). Natomiast Sąd Apelacyjny wypowiada się bardziej kategorycznie, twierdząc, że I.M. podjęła decyzję o rezygnacji z ubiegania się o kredyt: (...) *w momencie, gdy w pełni uświadomiła sobie, że dostarczenie żądanych dokumentów skutkowało będzie odmową przyznania kredytu, a zatem niemożliwe stanie się zrealizowanie powziętego zamiaru*, por. wyrok SA w Katowicach z dnia 19 października 2017 r., II AKa 303/17, LEX nr 2441515. Krytycznie ocenić trzeba zapatrywanie sądu *ad quem* w zakresie świadomości oskarżonej, które z jednej strony nie wskazuje okoliczności świadczących za odmienną konkluzją, z drugiej pozostaje w opozycji do zakazu *reformationis in peius*. Należy mieć bowiem na względzie, iż komentowany wyrok zapadł w wyniku rozpoznania apelacji obrońców I.M. Za niedopuszczalne z uwagi na brak aktualizacji regulacji z art. 434 § 1 pkt 1 k.p.k. uznać należy czynienie mniej korzystnych ustaleń faktycznych dotyczących podmiotowego elementu czynnego żalu, niż to miało miejsce na gruncie rozstrzygnięcia sądu I instancji. Nie ulega wątpliwości, że ocena świadomości oskarżonej dokonana przez Sąd Apelacyjny, wbrew treści zakazu, niekorzystnie kształtuje sytuację procesową oskarżonej, wykluczając tym samym aplikację klauzuli bezkarności. Co do zakresu przedmiotowego zakazu *reformationis in peius*,

odzwieriedla decyzja o odmowie udzielenia wnioskowanego kredytu. Wydaje się, iż na gruncie głosowanego wyroku odstąpienie jednak cechowało się dobrowolnością.

Za tym, że odstąpienie było niedobrowolne, nie przemawia również teza, że odstąpienia od dokonania wyklucza sytuacja, w której alternatywą jest popełnienie kolejnego przestępstwa. W danym przypadku przestępstwem tym byłyby ewentualne podrobienie dokumentacji, której zażądała właściwa jednostka organizacyjna banku. Powyższe zapatrywanie należy odrzucić z dalej opisanych względów.

Po pierwsze, jeśli sprawca mimo okoliczności od niego niezależnych może podjąć kroki celem doprowadzenia do dokonania, a rezygnuje z nich, to uzasadnione jest, że uczynił to dobrowolnie³⁶. Stanowi to rezultat testu panowania nad urzeczywistnieniem bezprawnego zamiaru. Jeśli I.M. mogła podrobić dokumentację i przedłożyć ją celem procedowania wniosku, dokonanie było obiektywnie możliwe, a odstąpienie miało charakter dobrowolny i definitywny³⁷.

Po drugie, nie sposób uznać za trafną argumentację, iż ewentualna dalsza aktywność oskarżonej stanowiłaby „kolejne” przestępstwo. Pogląd ten stoi w opozycji do realiów badanego stanu faktycznego, jak i akceptowanych w nauce kryteriów jedności czynu³⁸. Nie powinno budzić wątpliwości, iż zachowanie polegające na przedłożeniu kolejnego, uprzednio sfałszowanego dokumentu, w ramach tożsamej procedury kredytowej, stanowiłoby wciąż jeden i ten sam czyn. Niezasadnym byłoby sztucznie dzielić zachowanie sprawcy na kilka przestępstw, pozostających ze sobą w realnym zbiegu, w sytuacji, gdy szczególne względy

zob. M.J. Szewczyk, *Zakaz reformationis in peius w polskim procesie karnym*, Warszawa 2015, s. 145–150.

36 K. Gajdus, *Czynny...*, s. 61–64.

37 W. Józwicki, *O pojmowaniu dobrowolności jako warunku czynnego żalu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2008, nr 1, s. 146–147.

38 Jako wyznaczniki jedności czynu przyjmuje się: zintegrowany zespół aktywności sprawcy, zwartość czasu i miejsca oraz tożsamość motywacji względnie planu działania, zob. A. Wąsek (w): O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S.M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny*, t. 1, Gdańsk 2005, s. 156–158.

nie przemawiają za odstąpieniem od ogólnej reguły jednności czynu³⁹.

Przechodząc w tym miejscu do zagadnienia czynnego żalu z art. 297 § 3 k.k., wskazać na wstępie należy, że i w tej materii stanowisko Sądu Apelacyjnego nie

jako przejawu czynnego żalu. Ustawodawca posłużył się sformułowaniem „zapobiegł wykorzystaniu” wsparcia finansowego.

Rzeczownik „wykorzystanie” oznacza: „zużytkowanie czegoś”, „spożytkowanie czegoś” czy „użycie”,

Jeśli sprawca mimo okoliczności od niego niezależnych może podjąć kroki celem doprowadzenia do dokonania, a rezygnuje z nich, to uzasadnione jest, że uczynił to dobrowolnie. Stanowi to rezultat testu panowania nad urzeczywistnieniem bezprawnego zamiaru.

jest w pełni trafne, choć zasługuje na aprobatę co do czasowego zakresu zastosowania wspomnianej klauzuli bezkarności. W doktrynie przeważać zdaje się stanowisko aprobujące aplikację art. 297 § 3 k.k. także przed udzieleniem sprawcy wsparcia finansowego⁴⁰. Nie podzielam natomiast poglądu Sądu Apelacyjnego na określenie czynności odstąpienia od dokonania. Artykuł 297 § 3 k.k., wbrew tezie głosowanego wyroku, nie reguluje „dobrowolnego zapobieżenia uzyskania”

„osiągnięcie korzyści z czegoś”⁴¹. Z kolei „uzyskanie” oznacza: „otrzymanie, dostanie czegoś, co stanowiło przedmiot starań”⁴². Nie ulega wątpliwości, że zakresy treściowe pojęć „uzyskanie” i „wykorzystanie” nie pokrywają się i nie należy ich utożsamiać.

W ujęciu leksykalnym „zapobiec” znaczy: „przeszkodzić czemuś”, „nie dopuścić do czegoś”⁴³. R. Zawłocki

39 H. Rajzman, *Dwa czy jedno przestępstwo*, „Państwo i Prawo” 1956, nr 7, s. 144–147; por. uwagę W. Mąciora, ujętą jako „dzielenie włosa”, która odwołuje się do sztucznego mnożenia bytów w drodze akceptacji bądź negacji warunków jednności czynu, W. Mąciór, *Glosa do uchwały składu Izby Wojskowej SN z dn. 10 VI 1974 (K 6/74)*, „Państwo i Prawo” 1975, nr 5, s. 169 i n.

40 M. Klubińska, *Przestępstwo oszustwa gospodarczego z art. 297 k.k.*, Warszawa 2014, s. 306–307; zob. wypowiedź A. Wujastyk, która argumentuje, iż sytuacja procesowa podmiotu, któremu przyznano wsparcie finansowe, jest bardziej korzystna z punktu widzenia czasowych ram, w których może skorzystać z niepodlegania karze niż podmiotu, któremu wydano decyzję odmowną, A. Wujastyk, *Przestępstwa tzw. oszustw kredytowych w ustawie oraz praktyce prokuratorskiej i sądowej*, Warszawa 2011, s. 191.

41 H. Zgólkowska (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 46, Poznań 1996, s. 449; W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 10, Warszawa 1965, s. 56; J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 7, Warszawa 1900, s. 898; E. Sobol (red.), *Mały...*, s. 499.

42 H. Zgólkowska (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 44, Poznań 1996, s. 410–411; W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 9, Warszawa 1965, s. 792; J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 7, Warszawa 1900, s. 428; E. Sobol (red.), *Mały...*, s. 997.

43 S. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. II, Lwów 1854, s. 855; J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 8, Warszawa 1900, s. 223–224; H. Zgólkowska (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 48, Poznań 1996, s. 316–317; W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 10, Warszawa 1965, s. 700.

konstatuje, iż czynność prowadzącą do niepodlegania karze stanowić może każde zachowanie, którego skutkiem jest pozostanie instrumentu finansowego w dyspozycji instytucji udzielającej⁴⁴. Rezultat stano-

zaprzestanie dalszego udziału w procedurze udzielenia kredytu, przekazane w toku telefonicznej rozmowy z pracownikiem banku, podpada pod zakres znaczeniowy sformułowania „zapobieżenie”⁴⁹.

Pojęcie „dobrowolnie” interpretować winno się tak szeroko, na ile pozwalają granice językowe wspomnianego terminu, mając na uwadze funkcje klauzul bezkarności. Za zbędne uznać należy kreowanie w drodze wykładni nieprzewidzianych w treści przepisu warunków dla skorzystania z czynnego żalu.

wić ma przerwanie łańcucha kauzalnego zainicjowanego przedłożonym wnioskiem o udzielenie wsparcia⁴⁵. W doktrynie przykładowo podaje się takie aktywności jak: niepodjęcie udzielonego instrumentu, jego zwrot, czy cofnięcie wniosku kredytowego⁴⁶. Ponadto, zachowanie składające się na istotę czynnego żalu cechować winno się bezspornością i uzewnętrznieniem⁴⁷. Choć nie wynika to wprost z tekstu ustawy⁴⁸, wydaje się, że

Powyższe zagadnienia akcentują istotny aspekt klauzul czynnego żalu. Ich właściwe zastosowanie jest uzależnione od dostrzeżenia, iż art. 15 § 1 i 2 k.k. oraz art. 297 § 3 k.k. stanowią z jednej strony wyjątek od zasady⁵⁰ ponoszenia odpowiedzialności

44 R. Zawłocki (w): A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. 2, Warszawa 2005, s. 1191; tenże, *Oszustwo gospodarcze. Analiza przepisów art. 297 i 298 KK*, „Monitor Prawniczy” 2003, z. 6, s. 268.

45 P. Kardas (w): A. Zoll (red.), *Kodeks Karny. Część Szczególna*, t. 3, Warszawa 2016, s. 656; J. Raglewski (w): L.K. Paprzycki (red.), *System...*, s. 816.

46 M. Gałązka (w): A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks Karny. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 1394.

47 E. Kunze, *Odstąpienie od przygotowania do przestępstwa w nowym kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 8, s. 28–29; M. Klubińska, *Przestępstwo...*, s. 313–314; A. Wujastyk, *Przestępstwa...*, s. 314.

48 Na niedokładność opisu zachowania sprawcy chcącego wyrazić czynny żal po przedłożeniu wniosku o udzielenie wsparcia, a przed jego merytorycznym rozpoznaniem, wskazuje A. Wujastyk, postulując nowelizację art. 297 § 3

k.k. w kierunku precyzji regulacji z art. 1 ust. 2 Corpus Iuris, zob. A. Wujastyk, *Przestępstwa...*, s. 192–193.

49 Tak też: T. Oczkowski, *Oszustwo jako przestępstwo majątkowe i gospodarcze*, Kraków 2004, s. 167; O. Górniok, *Prawo karne gospodarcze*, Toruń 1997, s. 33; B. Kurzępa, *Oszustwo gospodarcze*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 5, s. 53.

50 Zaznaczyć należy, iż pojęcie zasady prawa rozumiem jak M. Kordela tj. jako normę prawną nakazującą bądź zakazującą realizowania określonej wartości, M. Kordela, *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012, s. 101–114; por. uwagi L. Leszczyńskiego i G. Maronia odnoszące się do zasad prawa jako argumentu walidacyjnego w toku wykładni tekstu prawnego i konieczności ważenia zasad celem wydania wiążącej decyzji stosowania prawa, L. Leszczyński, G. Maroń, *Zasady prawa i generalne klauzule odsyłające w operatywnej wykładni prawa*, Annales UMCS 2013, vol. LX, No 2, s. 147–153; G. Maroń, *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011, s. 122–160.

karnej za czyn⁵¹, z drugiej instytucje te ważą reguły i funkcje prawa karnego, w tym sprawiedliwościową i ochronną⁵². Uwzględniając podnoszone argumenty z zakresu polityki kryminalnej, stwierdzić się godzi, że pojęcie „dobrowolnie” interpretować winno się tak szeroko, na ile pozwalają granice językowe wspomnianego terminu, mając na uwadze funkcje klauzul bezkarności⁵³. Za zbędne uznać należy kreowanie w drodze wykładni nieprzewidzianych w treści przepisu warunków dla skorzystania z czynnego żalu⁵⁴.

Konkludując, skonstatować należy, iż teza glosowanego wyroku w innym stanie faktycznym mogłaby zasługiwać na aprobatę. Możliwy jest bowiem taki układ sytuacyjny, gdzie zażądanie określonych dokumentów sprawi, że odstąpienie nie będzie dobrowolne. Nie można jednak zaakceptować ogólnego stwierdzenia, iż odstąpienie od dokonania jest niedobrowolne, jeśli nastąpiło po takim żądaniu. Nie przemawiają za nim zarówno okoliczności stanu faktycznego, jak i przeprowadzone dowody. Warto zwrócić uwagę na wypowiedź A. Gubińskiego, który twierdzi, że nie sposób przyjąć ogólnych dyrektyw pozwalających ponad wszelką wątpliwość stwierdzić istnienie bądź brak dobrowolności. Motywowane jest to faktem zaistnienia niepowtarzalnych okoliczności związanych z zachowaniem się człowieka, do których podmiotowy warunek czynnego żalu ma zastosowanie⁵⁵. Odnosząc się ogólnie do twierdzenia zarysowanego w tezie orzeczenia, można powiedzieć, że wpływ okoliczności zewnętrznych na wyrażenie decyzji woli nie przekreśla dobrowolności, o ile nie wymusza rezygnacji⁵⁶. Zachowanie innego

podmiotu stanowić może bowiem impuls do powzięcia samodzielnej decyzji o odstąpieniu od dokonania, która znamieną będzie podmiotowym warunkiem czynnego żalu.

Bibliografia

- Buchała K., *Prawo karne*, Warszawa 1980.
- Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, Warszawa 1965.
- Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 9, Warszawa 1965.
- Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 10, Warszawa 1965.
- Dunaj B., *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa 2007.
- Gajdus D., *Czynny żal w polskim prawie karnym*, Toruń 1984.
- Górniok O., *Prawo karne gospodarcze*, Toruń 1997.
- Górniok O., Hoc S., Kalitowski M., Przyjemski S.M., Sienkiewicz Z., Szumski J., Tyszkiewicz L., Wąsek A., *Kodeks karny*, t. 1, Gdańsk 2005.
- Grześkowiak A., Wiak K. (red.), *Kodeks Karny. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Gubiński A., *Glosa do wyroku z 5 I 1973, III KR 258/72, „Państwo i Prawo” 1974, z. 1.*
- Józwicki W., *O pojmowaniu dobrowolności jako warunku czynnego żalu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2008, z. 1.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (red.), *Słownik języka polskiego* t. 1, Warszawa 1900.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (red.), *Słownik języka polskiego* t. 7, Warszawa 1900.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (red.), *Słownik języka polskiego* t. 8, Warszawa 1900.
- Kłubińska M., *Przestępstwo oszustwo gospodarczego z art. 297 k.k.*, Warszawa 2014.
- Konarska-Wrzosek V. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Konieczniak P., *Czyn jako podstawa odpowiedzialności karnej w prawie karnym*, Kraków 2002.
- Kordela M., *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.
- Królikowski M., Zawłocki R. (red.), *Kodeks Karny. Część Ogólna. Komentarz do artykułów 1–116*, Warszawa 2017.
- Krzymuski E., *Zasady nauki o usiłowaniu przestępstw*, Warszawa 1884.
- 51 Okoliczność ta prowadzić winna do rygorystycznego i ścisłego podejścia do interpretacji czynników warunkujących zastosowanie klauzuli niepodlegania karze, bowiem zgodnie z regułą *exceptiones non sunt extentendae* nie należy ich wyklądać rozszerzająco.
- 52 O. Sitarz, *Czynny żal jako instrument polityki kryminalnej i karnej*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. 31, s. 163–164.
- 53 M. Szerer, „Dobrowolne”..., s. 627.
- 54 Pozytywnie ocenić należy wypowiedź wskazującą, iż ustawa reguluje minimalne wymogi wobec sprawcy, aby móc zakwalifikować jego zachowanie jako dobrowolne odstąpienie od dokonania, zob. W. Wolter, *Nauka...*, s. 273.
- 55 A. Gubiński, *Glosa...*, s. 394.
- 56 T. Sroka (w:) M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks...*, s. 402.

- Kubala W., *Glosa do wyroku Izby Karnej Sądu Najwyższego z 1 VII 1975 r.*, „Palestra” 1976, nr 4–6.
- Kubala W., *Problematyka czynnego żalu w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Problemy Prawa Karnego” 1981, nr 3.
- Kubec Z., *Kilka uwag na temat odstąpienia od usiłowania*, „Państwo i Prawo” 1969, z. 3.
- Kunze E., *Odstąpienie od przygotowania do przestępstwa w nowym kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 8.
- Kurzępa B., *Oszustwo gospodarcze*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 5.
- Lehr-Splawiński T. (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1935.
- Leszczyński L., Maroń G., *Zasady prawa i generalne klauzule odsyłające w operatywnej wykładni prawa*, „Annales UMCS” 2013, t. 60, nr 2.
- Linde S., *Słownik języka polskiego*, t. 1, Lwów 1854.
- Linde S., *Słownik języka polskiego*, t. 2, Lwów 1854.
- Markowski A. (red.), *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa 1999.
- Maroń G., *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011.
- Mąciór W., *Czyn ludzki i jego znaczenie w prawie karnym*, Kraków 1990.
- Mąciór W., *Glosa do uchwały składu Izby Wojskowej SN z dn. 10 VI 1974 (K 6/74)*, „Państwo i Prawo” 1975, z. 5.
- Oczkowski T., *Oszustwo jako przestępstwo majątkowe i gospodarcze*, Kraków 2004.
- Papierkowski Z., *Glosa do wyroku SN z 14 IX 1967 r.*, V KRN 599/67, „Nowe Prawo” 1968, nr 7–8.
- Paprzycki L.K. (red.), *System Prawa Karnego*, t. 4, *Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, Warszawa 2016.
- Radecki W., *Prawne i moralne oceny czynnego żalu*, „Palestra” 1976, nr 12.
- Raglewski J., *Dobrowolne odstąpienie od czynu jako przesłanka instytucji czynnego żalu*, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 3.
- Rajzman H., *Dwa czy jedno przestępstwo*, „Państwo i Prawo” 1956, nr 7.
- Rejman G., *W kwestii dobrowolnego odstąpienia od usiłowania*, „Nowe Prawo” 1969, nr 3.
- Sitarz O., *Czynny żal jako instrument polityki kryminalnej i karnej*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. 31.
- Sitarz O., *Czynny żal związany z usiłowaniem w polskim prawie karnym. Analiza dogmatyczna i kryminalnopolityczna*, Katowice 2015.
- Sitarz O., *Dobrowolność czynnego żalu związanego z usiłowanie udolnym i nieudolnym (uwagi na tle uchwały siedmiu sędziów SN z dnia 19 stycznia 2017 r.* I KAZP 16/16, „Przegląd Prawa Karnego” 2017, nr 27.
- Sobol E. (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1997.
- Sobol E. (red.), *Nowy słownik języka polskiego*, Warszawa 2002.
- Spotowski A., *O odstąpieniu od usiłowania*, „Państwo i Prawo” 1980, z. 6.
- Stefański R.A. (red.), *Kodeks Karny. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Szerer M., *„Dobrowolne” odstąpienie od usiłowania*, „Nowe Prawo” 1977, nr 5.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 1995.
- Śliwiński S., *Prawo karne materialne*, Warszawa 1947.
- Tarapata S., *Dobrowolność w prawnokarnej konstrukcji czynnego żalu (zagadnienia wybrane)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2017, nr 2.
- Tkaczyk K., *Instytucja czynnego żalu w prawie karnym w aspekcie prawnoporównawczym*, Przemysł 2008.
- Wąsek A., Zawłocki R. (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. 2, Warszawa 2005.
- Wolter W., *Nauka o przestępstwie. Analiza prawnicza na podstawie przepisów części ogólnej kodeksu karnego z 1969 r.*, Warszawa 1973.
- Wolter W., *O czynie jako działaniu lub zaniechaniu przestępnym*, „Państwo i Prawo” 1956, nr 5–6.
- Wujastyk A., *Przestępstwa tzw. oszustw kredytowych w ustawie oraz praktyce prokuratorskiej i sądowej*, Warszawa 2011.
- Zawłocki R., *Oszustwo gospodarcze. Analiza przepisów art. 297 i 298 KK*, „Monitor Prawniczy” 2003, nr 6.
- Zdanowicz A. i in., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.
- Zgółkowska H. (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 8, Poznań 1996.
- Zgółkowska H. (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 44, Poznań 1996.
- Zgółkowska H. (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 46, Poznań 1996.
- Zgółkowska H. (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 48, Poznań 1996.
- Ziemiński Z., *W sprawie elementarnego wykładu o wykładni*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1964, nr 3.
- Zieliński M., *Podstawowe zasady współczesnej wykładni prawa* (w:) Winczorek P. (red.), *Teoria i praktyka wykładni prawa*, Warszawa 2005.
- Zoll A. (red.), *Kodeks Karny. Część Szczególna*, t. 3, Warszawa 2016.

Orzecznictwo

- Wyrok SA w Gdańsku z dnia 10 maja 2017 r. II AKa 92/17, KSAG 2017, nr 3.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 25 października 2012 r. II AKa 169/12, LEX nr 1236874.
- Wyrok SA w Krakowie z dnia 4 listopada 2011 r. II AKa 195/11, LEX nr 1125045.
- Wyrok SA w Szczecinie z dnia 19 grudnia 2016 r. II AKa 194/16, LEX nr 2295132.
- Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 14 lipca 2016 r. II AKa 106/16, OSAW 2016, nr 4, poz. 348.
- Wyrok SN z dnia 5 stycznia 1973 r. III KR 258/72, OSNKW 1973, nr 7–8, poz. 92.
- Wyrok SN z dnia 1 lipca 1975 r. II KR 367/74, OSNKW 1975, nr 12, poz. 157.
- Wyrok SN z dnia 12 grudnia 2006 r. WA 33/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 2419.
- Wyrok SN z dnia 4 września 2007 r. II KK 322/06, OSNwSK 2007, nr 1, poz. 1964.
- Wyrok SO w Częstochowie z dnia 31 stycznia 2017 r. II K 147/14, [http://orzeczenia.czestochowa.so.gov.pl/content/\\$N/15151000001006_II_K_000147_2014_Uz_2017-01-31_002](http://orzeczenia.czestochowa.so.gov.pl/content/$N/15151000001006_II_K_000147_2014_Uz_2017-01-31_002) (dostęp: 17.03.2019).